

1908-1914 TARTIŞMALARI: NASIL BİR ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK?

Merve ÜNAL AÇIKGÖZ*

ÖZ

Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren güçlü bir merkezîyetçi politika izlemiş ve ülke topraklarının genişlediği dönemde dahi, bu ilkedan ödün vermemiştir. Bunun yanında ise bünyesinde barındırdığı farklı milletlere dini referansla bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Gayrimüslimlere tanınan bu ayrıcalıkları merkezîyetçi sistemin istisnası ve adem-i merkezîyetçilik olarak tanımlayanlar olmuştur. Tanzimat dönemiyle birlikte klasik devlet sisteminde önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle idari, sosyal, ekonomik ve hukuksal alanda yaşanan değişimler Batıdaki düşünce akımlarının etkisinde ortaya çıkmıştır. Nitekim meşrutiyet rejimine geçilmesi ve anayasanın yapılması da bunun bir sonucudur. Ancak kısa süren anayasal dönem padişaha ve baskıcı yönetimine karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur. Padişah II. Abdülhamit'in istibdadını ortadan kaldırmak için bir araya gelen Jön Türkler, çareyi yeniden meşrutiyetin ilanında görmüşlerdir. Toplumun içinde bulunduğu durumdan kurtulmak için rejim değişikliğini tek başına yeterli görmeyen Prens Sabahattin ise ortaya koyduğu adem-i merkezîyetçilik ve teşebbüs-i şahsi fikirleri ile dönemin ileri gelen düşünürlerinden olmuştur. Osmanlı toplumunun her manada yeniden kalkınmasının, cemaatçi toplumdaki bireyci topluma geçiş ile mümkün olacağını belirtmiş, fakat fikirleri nedeniyle döneminde İttihatçılar tarafından eleştirilmiş, hatta bölücülükle suçlanmıştır. Nitekim merkezîyetçilik-adem-i merkezîyetçilik ilkelerinden hangisine ağırlık verilmesi gerektiği günümüzde dahi tartışılmaktadır. Yerel yönetimlerle ilgili yapılan düzenlemeler bunların güçlendirilmesini amaç edinmekle birlikte eleştirileri de beraberinde getirmektedir. Devletin üniterliği ve idarenin bütünlüğüne tehdit olarak algılanabilmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı geçmişte yaşanan tartışmalardan hareketle, bugüne yeni bir ışık tutmaya çalışmaktır. Çalışmamızda Prens Sabahattin'in adem-i merkezîyetçilik kavramına yüklediği anlam ve buna karşı yöneltilen eleştirilerin bugün geldiğimiz noktada nasıl bir karşılık bulduğu irdelenmiştir.

* Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, merve.unalacikgoz@asbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3576-7573.

Makale geliş tarihi: 25 Şubat 2024 **Makale kabul tarihi:** 5 Temmuz 2024

Atf önerisi: Ünal Açıkgöz, Merve, "1908-1914 Tartışmaları: Nasıl Bir Adem-i Merkezîyetçilik?", *Ankara Barosu Dergisi*, Cilt 82, Sayı 3, Temmuz 2024, s. 1-XXX. DOI: 10.30915/abd.1442824.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahattin, adem-i merkeziyetçilik, teşebbüs-i şahsi, Jön Türkler, Meşrutiyet.

1908-1914 DISCUSSIONS: WHAT KIND OF DECENTRALIZATION?

ABSTRACT

The Ottoman Empire has followed a strong centralist policy since its establishment and has not compromised on this principle even during periods of territorial expansion. In addition, some privileges have been granted to different ethnic groups within the empire based on religious references. Some have described the privileges granted to non-Muslims as exceptions to the centralist system and as examples of decentralization. The Tanzimat period brought significant changes to the classical state system. Particularly, changes in administrative, social, economic, and legal fields emerged under the influence of Western ideologies. The transition to a constitutional regime and the drafting of a constitution are a result of this. However, the short-lived constitutional period led to a strong opposition against the sultan and his oppressive rule. The Young Turks, who came together to eliminate the despotism of Sultan Abdulhamid II, saw the solution in the restoration of constitutional rule. However, Prince Sabahattin, who did not consider regime change sufficient to escape the situation in which society found itself, became one of the prominent thinkers of the time with his ideas of decentralization and individual initiative. It has been stated that the comprehensive development of Ottoman society will be possible through the transition from a communal society to an individualistic society. Due to his ideas, he was criticized by the Unionists of the time and even accused of separatism. The debate on which principle, centralization or decentralization, should be emphasized is still ongoing today. While the regulations related to local governments aim to strengthen them, they also bring criticisms along with them. The unity of the state and the integrity of governance can be perceived as a threat. Therefore, the aim of this study is to shed new light on today by drawing from past debates. In our study, we examine how Prince Sabahattin's concept of decentralization is understood and critiqued, and explore how it is responded to in today's context.

Keywords: Prince Sabahattin, decentralization, individual initiative, Young Turks, constitutionalism.

GİRİŞ

Küreselleşmeyle birlikte ulus-devletlerin gücü azalmış ve dünya genelinde *ulus-devlet* olma arzusu eski önemini yitirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte, devletin yapısı ve sınırları da sorgulanmaya başlamıştır. Küreselleşmenin giderek ivme kazanması devletlerin yapılarında ve niteliklerinde de dönüşümlerin yaşanmasını sağlamıştır. Özellikle ekonomik ve teknolojik gelişmelerin getirdiği yeni kavramlar ve kurumlar nedeniyle merkezi otoriteler tercih edilmeyen hareket alanını kısıtlayan yapılar olarak görülmüştür. Zira merkezi otoriteyi esas alan devletlerde, bu merkezi gücün her alana müdahalesinden söz edilmektedir. Dolayısıyla idari olduğu kadar iktisadi hayatı da merkezi otorite belirlemekte ve hatta denetlemektedir. Bu nedenle merkezi devlet fikrinin karşısına zamanla yerel yönetimlerin güçlendirilmesi amacına hizmet eden *adem-i merkeziyetçilik* fikri konulmaya başlanmıştır. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi meselesi esasında bir tercihten ziyade, bazı zorunluluklardan kaynaklı ortaya çıkmıştır. Bilhassa sanayi devriminden sonra artan kentleşme ve teknolojiye yaşanan gelişmeler yereldeki ihtiyacın merkezi otorite tarafından yeterince karşılanamaması sorununu doğurmuştur.

Merkezi otoritenin her alanda hâkim olmasını benimseyen merkeziyetçi yönetimlerde karar alınması gereken konular henüz günümüzdeki kadar çeşitli ve fazla değildi. Ancak zaman içerisinde nüfusun giderek artması, teknolojinin gelişmesi ile iletişim ve ulaşımın kolaylaşması sosyolojik alana da etki etmiş ve toplum devlet ilişkisinin yeniden şekillendirilmesi gerektiği anlaşılmıştır. Zira toplumun devletten beklentileri ve hizmet çeşitleri artmış ve merkezdekilerin bu taleplere karşılık vermesi giderek zorlaşmıştır. Ayrıca bunların merkez tarafından giderilmesi zaman ve mali kayıplara neden olduğu için bazı yetki ve hizmetler yerel yönetimlerin idaresine bırakılmıştır. Ancak diğer taraftan bu eğilimin üniter yapıya zarar verebileceği endişesi eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla idari sistem içerisindeki farklı dinamiklerin sorunsuz bir şekilde işlemesi için yönetimde bu iki ilkenin birlikte ahenkle işlemlerini sağlayacak düzenlemelerin yapılması önem arz etmiştir.

Günümüz Türkiye'sinde de zaman zaman gündeme taşınan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi mevzusu *merkeziyet* ve *adem-i merkeziyet* ilkelerinden hangisine daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği sorusundan kaynaklanmaktadır. Aslında bu ikilem yeni olmamakla birlikte tartışmanın Osmanlı Devleti'nden beri süre gelen bir mesele olduğu dikkati çekmektedir. Zira Osmanlı Devleti kuruluşundan beri hanedan tarafından tek merkezli bir yapıyla yönetilmiştir. Ancak zamanla devletin topraklarının genişlemesi neticesinde bünyesine farklı toplumların yanı sıra devletler de dâhil olmuştur. Fakat Osmanlı, siyasi (yönetme) gücünü

bunlarla paylaşmamış ancak hâkimiyeti altındaki farklı milletlere¹ güvenceler ve bazı imtiyazlar vermekten de geri durmamıştır². Bu cümleden hareketle Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde eyaletlerin yönetimi ve ayrıcalıklı eyaletlerin bulunması *adem-i merkeziyetçiliğin* zaten eskiden beri uygulanageldiğine işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin ihtişamlı ve güçlü olduğu klasik dönemin geride kalmasının ardından devlet, bir gerileme içerisine girmiş ve çağdaşı olan devletlere nazaran hem iktisadi hem idari hem de askeri alanda başarısız bir gelişim göstermiştir. Osmanlı'nın bu gerilemeyi kabul edip çözümler aramaya başlamasıyla birlikte ıslahatlar dönemi başlamış ve dönemin devlet adamları siyasi, askerî, idarî ve ekonomik alanda birçok yenilik yapmıştır. Islahatlar yoluyla devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılacağı ve yabancı devletlerin Osmanlı üzerindeki baskısının³ azalacağı umut edilmiştir. Nitekim bunu gerçekleştirmek için devletin kuruluşundan bu yana benimsenen Türk-İslam devlet geleneğinden bir kopuşu ifade eden; batılı anlamdaki ilk yazılı anayasa olan Kanun-i Esasi ile meşrutiyete⁴ geçilmiş ve birçok alanda

¹ Osmanlı devlet ve toplum düzeninde din esasına göre ayrılmış millet adı verilen gruplar vardır. Dolayısıyla vergi sistemi, yargı düzeni ve eğitim bu anlayış içerisinde dini cemaat liderleri tarafından organize edilip yürütülmekteydi. Bu ise adli ve idari anlamda bir nevi adem-i merkeziyetçiliği ifade etmektedir. Bkz. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 6. Baskı, 2017, s.201.

² Mahmut Bozan, "Üniter Yapıda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyetin Uyumunu", *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2017, s. 27.

³ Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik akımını yabancı devletler, Osmanlı'nın içişlerine müdahalede araç olarak kullanmışlardır. Özellikle Balkanlardaki gayr-ı Müslim halk sömürge ile güçlenen Batılı devletlerin merceği altına alınmıştır. *Ibid.*, s.28.

⁴ Meşrutiyet kelime anlamı olarak hükümdarlıkla yönetilen bir ülkede hükümdarın başkanlığı altında parlamento yönetimine dayanan hükümet şeklini ifade etmektedir. Hükümdarın kayıtsız, şartsız yönetimine karşı üretilen "meşrutiyet" kavramı Osmanlı'da Batı'dan esinlenerek şartlı bir yönetim şeklini ifade etmek için kullanılmıştır. Meşrutiyet kavramının ilk kim tarafından nasıl ortaya atıldığı bilinmemekle birlikte Tanzimat döneminde Osmanlı'nın Batı ile olan etkileşimi sonucu doğmuştur. Anayasacılığın siyasi iktidarın sınırlandırılmasını esas alan düşünceden esinlenerek Osmanlı coğrafyasında siyasi iktidarın parlamento gibi kurumsal yapılar ile sınırlandırılmasını temel alan sınırlı bir yönetim şeklini ifade etmek için meşrutiyet kavramı tercih edilmiştir. Bkz. Ayhan Ceylan, "1876 Öncesi Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Tecrübesi ve Meclis Uygulaması", in Yusuf Tekin (Ed.), *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I*, Ankara, TBMM Basımevi, 2020, s. 20-21; Arapça kökünden türetilmiş bir kavram olan meşrutiyet kelimesi, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı siyasi literatüründe "anayasalı ve meclisli saltanat-hilâfet rejimi" karşılığında kullanılmıştır. Nitekim Türkçe literatürde, Kanun-i Esasi'nin ilan edildiği 23 Aralık 1876 tarihinden Meclis-i Mebusan'ın geçici olarak tatil edildiği kadar olan döneme I. Meşrutiyet adı verilmiştir. Kanun-i Esasi'nin ilanından önceki süreçte bazı kaynaklarda meşrutiyet kavramının "anayasal monarşi" anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca bu dönemde yazılan eserlerde Fransız anayasasının Arapça karşılığı olarak "eş-şarta" kavramı tercih edilmiş, devlet ileri gelenleri ise buradan türetilen meşrutiyet kelimesini "anayasal monarşinin" karşılığı olarak kullanmışlardır. Gerek Osmanlı Devleti'ndeki kullanımından gerek İslâm dünyasındaki genel yorumlardan hareketle meşrutiyetin, şeriata uygun olması şartıyla idarenin yetkilerini sınırlayan bir temel kanuni metin ve bu metin çerçevesinde tesis edilecek temsili kurumları savunan bir siyasi rejimi işaret ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Kanun-i Esasi'deki hükümler incelendiğinde anayasanın Avrupa uygulamalarını esas aldığı görülmektedir. Sonuç itibarıyla Osmanlı meşrutiyeti siyasi örgütlenme, temsil ve iktidarın sınırlandırılması alanlarında ciddi değişiklikler getirmiştir. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, s. 388-393; Meşrutiyet kavramının, özellikle ilk dönemi nazara alındığında Batıdakilerden farklı olarak, iktidara ortak olunmasını sağlamaktan ziyade, idarenin halka zulmetmeden, hukuk kurallarına uygun bir şekilde hareket etmelerini sağlama amacı güttüğü anlaşılmaktadır. Bu nedenle Osmanlı'da gelişen meşrutiyet rejiminin demokratik yönetimden ziyade hukuki bir yönetim kurmayı amaçladığı; siyasiden çok hukuki ve anayasaldan çok idari nitelik taşıdığı söylenebilir. Detaylı bilgi için bkz.

hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Ancak padişah II. Abdülhamit, Meclisi feshederek Anayasa'yı askıya almış dolayısıyla I. Meşrutiyet yönetiminin ömrü kısa sürmüştür. Meşrutiyet döneminin ardından devlet, padişahın istibdadıyla⁵ yönetilmiştir. Otuz yıllık istibdat dönemi boyunca anayasal ve meşruti sistem çalışmaları baskı altında yürütülmeye devam etmiştir⁶.

Tanzimat döneminde yapılan ıslahatlarla birlikte aydın bir bürokrat sınıf oluşmuştur. Batı tarzı eğitim veren okullarda yetişen bu sınıf, Osmanlı'nın içinde bulunduğu zor durumdan çıkmanın yollarını aramıştır. II. Abdülhamit'in saltanatı boyunca kendisine karşı güçlenen muhalif bir grup olarak ortaya çıkan Jön Türkler, devletin bu çöküş cenderesinden kurtulması için klasik yönetim anlayışının terk edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Jön Türklerin içerisinde farklı çözüm önerileri ile öne çıkan ve *adem-i merkeziyetçilik* fikrinin savunucusu olan kişi ise Prens Sabahattin'dir (Prens). Prens Sabahattin, gerek hanedan üyesi olması gerekse dönemin koşullarına göre farklı fikirler ileri sürmesi nedeniyle siyasi çevreler tarafından eleştirilmiş fakat diğer taraftan etrafına oldukça geniş bir öğrenci kitlesi de toplamıştır. *Adem-i merkeziyetçiliğin* anlaşılması ve uygulanması için eserler kaleme alan ve Osmanlı toplumsal yapısının tahlilini yaparak fikirlerini sistemsal bir şekilde sunan Prens Sabahattin, devleti parçalama iddiası ile merkeziyetçi-muhafazakarlar tarafından Osmanlı siyasetinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde *adem-i merkeziyetçilik* tartışmalarının hız kesmeden yaşandığı bu süreçte Avrupa'da ise Fransız İhtilalinin etkisiyle ulus devletler ve merkeziyetçilik inşa edilmeye başlanmıştır⁷. Ancak hem Osmanlı'da hem Avrupa'da kendi dinamikleriyle şekillenen bir merkeziyetçilik anlayışı etkin olmasına rağmen uygulamada karşılaşılan zorunluluklar nedeniyle ortaya çıkan *adem-i merkeziyet* anlayışının da olduğu dikkati çekmektedir. Nitekim bu anlayış Osmanlı'dan Cumhuriyete kadar uzanan süreçte de etkisini sürdürmüş, hatta günümüze kadar oluşan yerel yönetim ve merkeziyetçi-adem-i merkeziyetçi anlayışlar ile yapılanmalar üzerinde de etkili olmuştur⁸. Hatta bugünkü yönetim bünyesinde yer

Yıldızhan Yayla, "Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 4, s. 948-952; İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 4,s. 953-960.

⁵ Prens Sabahattin, istibdat yönetimini özgürlük ve insanlık için bir tehlike kabul etmiştir. Prens Sabahattin, bu tehlikeyi şöyle ifade etmiştir: "*Bir toprak yığınının altında kalan insanlığı yine insanların ayaklarıyla çiğnetmek.*" Bkz.Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2016, s. 86, 111.

⁶ Merve Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", *Yasama Dergisi*, Sayı 43, 2021, s. 63.

⁷ Bozan, *op. cit.*, s. 28.

⁸ Mustafa Ökmen, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkeziyetçilik-Adem-i Merkeziyetçilik Pratiği Üzerine Notlar", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9-10, 2012, s. 5.

alan yerel yönetimler, büyük ölçüde Osmanlı'dan intikal etmiş, yalnızca yönetim organlarının gelişmesi, örgütsel olarak büyümesi ve yayılması gibi farklılıklar ortaya çıkmıştır⁹. Cumhuriyet rejiminde de yerel yönetimler siyasi değil daha ziyade idari birimler olarak değerlendirilmiş ve yetki ve görev paylaşımı da bu esaslar çerçevesinde yapılmıştır¹⁰. Buna göre bugün hala tartışılmaya devam eden yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve adem-i merkeziyetçilik kavramlarını doğru anlayabilmek için tarihsel ve hatta sosyolojik arka plana da bakmak gerekecektir. Zira bir kurumun ortaya çıkıp gelişmesinde sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi parametrelerin etkisi ihmal edilemez bir gerçekliktir.

Prens Sabahattin, tarihte iz bırakan bir düşünür olmasına rağmen, Prens Sabahattin' in siyasi fikirlerinin günümüz siyasal hayatına etkilerini ele alan çalışmalar oldukça azdır. Prens Sabahattin'in kendi döneminde ortaya koyduğu siyasi düşüncelerin ve tartışmaların günümüzde dahi güncelliğini yitirmediği görülmektedir. Bu cümleden hareketle geçmişin penceresinden/tecrübelerinden bugüne yeni bir ışık tutmak düşüncesiyle bu çalışma hazırlanmıştır. Çalışmamız Prens Sabahattin'in kurmuş olduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin *adem-i merkeziyetçilik* kavramını ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Prens Sabahattin'in gündeme getirdiği bu kavramın neyi ifade ettiği veya etmediği tarihsel süreciyle ele alınmıştır. Ardından Prens Sabahattin'in, siyasi görüşlerini açıklamak/yaymak amacıyla ihdas ettiği cemiyetin *adem-i merkeziyetçilik* kavramını ne şekilde ele aldığına değinilmiştir. Prens'in kendi fikirlerini anlatmak için nasıl bir yöntem izlediği ve devletin kurtuluşu için hangi argümanları ileri sürdüğü üzerinde durulmuştur. Ayrıca Prens Sabahattin tarafından ileri sürülen *adem-i merkeziyetçilik* kavramına getirilen eleştirilere de yer verilerek, o dönem içerisinde yaşanan siyasi tartışmaların nasıl ilerlediği hususu irdelenmiştir. Dolayısıyla *adem-i merkeziyetçilik* kavramının nasıl ve hangi şartlar altında oluştuğu, bünyesinde neleri barındırdığı ve hangi noktalarda eksik kalarak eleştirildiği açıklanmaya

⁹ Klasik Osmanlı şehir idaresinde belediye ve mülki idare ayrımı bulunmamaktadır. Bu nedenle kadı şehirdeki yargı işlerinin yürütücüsü olmasının yanı sıra aynı zamanda güvenlik amiri, vakıfların denetçisi ve belediye hizmetlerin amiridir. Ancak Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı topraklarında ticaretin giderek artması ve reform hareketlerinin yaşanması neticesinde şehirlerin yapısında ve organizasyonunda değişikliğe gidilmiştir. Avrupa ile olan ticaretin etkisiyle öncelikle liman şehirlerinde bu değişiklik yaşanmıştır. Liman şehirlerinde kurulan belediye teşkilatının başına merkezi hükümet tarafından atanan şehremini getirilmiştir. Şehreminin yanında da ona yardımcı olmak amacıyla Şehremaneti Meclisi kurulmuştur. Belediye hizmetlerinin yürütülmesinde sorumlu bu yapının mali yetkileri sınırlı kalmıştır. İstanbul'daki Galata ve Beyoğlu belediye işleyişinin başarılı bir şekilde yürütülmesinin ardından İstanbul on dört belediyeye ayrılmıştır. Osmanlı taşra şehirlerinde ise modern belediye örgütlenmeleri 1864 Vilayet Nizamnamesi ile başlamıştır. Osmanlı Devleti'nde belediyecilik özerklik ve yerel yönetim sistemine geçişten ziyade bayındırlık ve kentsel hizmetlerin yürütülmesi amacıyla hizmet etmiştir. Dolayısıyla merkeziyetçi sistemin bir parçası olarak doğmuş ve öyle kalmıştır. Ancak zamanla yaşanan demokratik gelişmelerin katkısıyla Cumhuriyet için giderek modernleşen bir belediye örgüt ve hizmetler bütünü bırakmıştır. Bkz. Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, op. cit., s. 435-443.

¹⁰ Ökmen, op. cit., s. 22.

çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise verilen bilgiler ışığında adem-i merkeziyetçilik kavramının gerçekten neyi ifade ettiğine ve siyasi hayatımızda nasıl bir yer edindiğine değinerek değerlendirme yapılmıştır.

I. PRENS SABAHATTİN'İN HAYATI

Prens Sabahattin, Osmanlı hanedanına mensup II. Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan ile Damat Mahmut Paşa'nın oğulları olarak 1877 yılında dünyaya gelmiştir. Osmanlı saray hiyerarşisinde unvan alınmasında baba tarafı belirleyici olduğu için aslında kendisi bir sultanzadedir. Muhtemelen Avrupa'da prestij kazanmak amacıyla prens unvanını kullanmayı tercih etmiştir¹¹. Babası Mahmut Paşa, padişahın en yakın arkadaşlarından birisi ve aynı zamanda kabinede Adalet Nazırlığı görevini yürütmüştür. Ancak adının Çırağan Sarayı Vakası'na¹² karışması nedeniyle II. Abdülhamit tarafından azledilmiştir¹³.

Mahmut Paşa kendisine karşı yapılacak bir suikast girişiminden çekinerek çocuklarıyla birlikte 1899 yılında Fransa'ya kaçmıştır. Prens Sabahattin yirmili yaşlarında Paris'te edindiği bilgi ve birikimle siyasi faaliyetlerine başlamıştır. Jön Türk hareketine destek veren Prens, 1902 yılında Paris'te I. Jön Türk Kongresi'nin toplanmasını sağlamıştır. Kongrede II. Abdülhamit'e muhalefet eden görüşlerin tek bir amaç etrafında toplanması için önemli birtakım kararların alınması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Kongrede her ne kadar birbirinden farklı görüşlerin bir araya gelmesiyle toplanılsa da tartışmalar ortak iki noktada yoğunlaşmıştır. Buna göre istibdat yönetimine son vermek için ileride yapılacak olan devrimde askeri güç kullanımının gerekliliği ve Avrupa devletlerinin müdahalesi konuları bu tartışmaların iki odak noktasını oluşturmuştur. Prens ve arkadaşları askeri hareketin ve yabancı müdahalenin gerekli olduğuna inanarak bu yönde harekete geçmişlerdir. Ancak Ahmet Rıza, Akçura gibi isimler ise bu fikre karşı çıkarak bundan sonraki süreçte İttihatçılar olarak yollarına devam etmişlerdir¹⁴. Dolayısıyla kongrede yalnızca amaçlar değil aynı zamanda izlenecek metot konusunda da ihtilaflar doğmuştur. Sonuç olarak Ahmet Rıza Bey'in lideri olduğu İttihat ve Terakkiciler, merkeziyetçi bir meşrutiyet rejiminin olması gerektiğini savunurken; Prens'in de aralarında

¹¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, 2010, s. 396.

¹² Ruhsal sağlığının bozulması nedeniyle tahta çıktıktan üç ay sonra tahttan indirilerek (31 Ağustos 1876) Çırağan Sarayı'nda oturmasına izin verilen Sultan V. Murad çeşitli zamanlarda buradan kaçırılmak istenmiştir. Bunlardan kanlı olarak bastırılan Ali Suâvi'nin giriştiği Çırağan Vakası'dır (20 Mayıs 1878). Bkz. Cevdet Küçük, "Çırağan Vakası", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, Cilt 8, s. 306.

¹³ Kaan Durukan, "Türk Liberalizminin Kökenleri", in Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 144-145.

¹⁴ Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996, s. 40-41.

olduğu grup adem-i merkeziyetçi bir devlet yapılanmasının olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Kongredeki fikir ayrılıkları padişaha karşı yürütülen ortak muhalefet anlayışında bölünmeye neden olmuştur. Prens Sabahattin'in kongreden sonra 1906'da kurduğu *Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile bölünme resmiyet kazanmıştır¹⁵. Kongre yabancı ülkelere liberal karakterli olarak görülmüş ve kongre sonucunda iki farklı görüşün siyasi hayata devam etmesi “Osmanlı liberalizmi” ile “Türk milliyetçiliğinin” karşı karşıya gelmesi olarak yorumlanmıştır¹⁶.

Muhalefetin birliğini sağlamak amacıyla yapılan kongre başarısız olunca Prens, kendi fikirlerini geliştirmek için Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönerek siyasi faaliyetlerini burada devam ettirmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) iktidara gelmesinin ardından kendisine ve fikirlerine karşı yoğun bir baskı ortaya çıkmıştır. Adının 31 Mart olaylarına karışması ve hakkında idam kararı verilmesinin üzerine Prens Sabahattin 1909 yılında Avrupa'ya dönmüştür. İTC'nin iktidardan düşmesine kadar Avrupa'da kalarak siyasi mücadelesine burada devam etmiştir. İttihat ve Terakkicilerin iktidarı düşünce tekrar yurduna dönmüş ancak eskisine nazaran daha pasif bir siyasi muhalefet yürütmüştür. II. Meşrutiyet sonrasında görüşlerini benimseyen Ahrar Fırkası mensuplarının ısrarlarına rağmen, aktif politikaya girmemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber İTC'nin baskısı iyice artmış Prens bu baskılardan kaçarak Avrupa'ya gelmiş ve Millî Mücadeleye destek vermiştir. Kalan hayatını Cenevre'de sürdüren Prens, 1948 yılında vefat etmiştir¹⁷.

II. TEŞEBBÜS-İ ŞAHSİ VE ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ (TŞAMC)

Jön Türklerin amacı II. Abdülhamid'i devirerek meşrutiyet yönetiminin yeniden tesis edilmesini sağlamaktı. II. Abdülhamit'e muhalefet eden gruplar Jön Türk Kongresi'nde bir araya gelmiş ve padişaha karşı ortak bir siyaset yürütülmesi amaçlanmıştır. Şubat 1902'de Paris'te toplanan kongrede ortaya atılan öneriler neticesinde, Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıkları daha belirgin bir hal almaya başlamıştır. Zira Prens ve arkadaşları padişaha karşı propaganda yoluyla yürütülen muhalefetin yeterli olmadığını, mevcut rejimi değiştirmenin askeri güç kullanılmadan yapılamayacağını ve bu nedenle de yabancı devletlerin yardımından

¹⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, op. cit., s. 110 vd.; Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s. 133.

¹⁶ Durukan, op. cit., s. 145.

¹⁷ Cenk Reyhan, “Prens Sabahaddin,” in Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 148-149.

yararlanılması gerektiğini savunmuşlardır. Ayrıca Prens Sabahattin, yabancı devletlerin müdahalesinin tehlikeli olabileceğini bilmesinin yanı sıra böyle bir müdahalenin devletin içinde bulunduğu kargaşa ortamında faydalı olabileceğine, devlet lehinde kullanılabilmesine inanmıştır¹⁸. Nitekim Prens Sabahattin bu düşüncesini şu sözlerle ifade etmiştir:

Devletlerden isteyebileceğimiz muavenet, bir müdahale-i askeriye mi olacak? Sualine gelince; vereceğimiz cevap, tarihin şهادetine müracaat olabilir. Kaç defalar umûr-ı dâhiliyemize müdahale edilmiş, hatta kaç defalar mülkümüzün kaç parası haberimiz bile olmadan elimizden çekilip alınmıştır. Hiçbir hareket-i askeriye icrasına lüzum kalmaksızın zararımıza olmak üzere umûr-ı dâhiliyemize birçok müdahaleler olduğu ve olmakta devam ettiği halde niçin bu müdahalelerin lehimize tahavvülünü istemeyelim. Niçin Avrupa'ya karşı bizim böyle idareye müstahak olmadığımızı bildirmeyelim? ”¹⁹

Kongre sonrasında müdahaleyi gerekli görenler ve karşı çıkanlar olarak muhalefet iki gruba ayrılmıştır. Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları, yabancı devlet müdahalesine şiddetle karşı çıkarak “pozitivist-merkeziyetçi” İTC safında yer almışlardır. Prens ve onun liderliğindeki grup ise “liberalist-federalci” olarak Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti’ni kurmuşlardır²⁰.

Paris’te kurulan cemiyet İttihatçılar ile tamamen bağlarını koparmış ve ciddi fikir ayrılığına düşmüştür. Cemiyet 1906’dan itibaren hem propaganda yapmak hem de haberleşmeyi sağlamak amacıyla Terakki adıyla bir yayın organı kurmuştur. Prens bu yayınlar yoluyla devletin nasıl kurtulacağına ilişkin çözüm yollarını sunma ve fikirlerini yayma fırsatını yakalamıştır. Terakki gazetesinin ülkeye girişi yasaklanmasına rağmen elden ele geçerek gizlice okunmuş ve gazetenin gündem güne destekçisi artmıştır. Bunun yanında Cemiyet özellikle azınlıklar, tüccarlar ve öğrenciler tarafından büyük destek görmüştür. Gençler cemiyetin faaliyetlerini ülke çapında yaygınlaştırmak için teşkilatlanmaya gitmişler ve cemiyete bağlı farklı topluluklar kurmuşlardır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan önemli topluluklardan birisi de Nesl-i Cedid Kulübü’dür²¹. Prens’in maddi desteği ile kurulan bu kulüp ileride oluşturulacak Ahrar Fırkası’na zemin hazırlamıştır²².

¹⁸ Cenk Reyhan, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008, s. 37.

¹⁹ Mehmet Ö. Alkan, *Gönüllü Sürgünden İstibdada Muhalefet*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 48-49.

²⁰ Reyhan, *Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri*, *op. cit.*, s. 39.

²¹ Nesl-i Cedid üyeleri Prens’in manevi önderliği altında çalışacaklarını her fırsatta dile getirmişler ve Prens’in görüşlerini basılı yayın yoluyla tüm topluma iletmeye gayret etmişlerdir. Nesl-i Cedid Kulübü Paris’ten devralınan bir muhalefeti yaşatmak istemiş ancak Meşrutiyetin kargaşa dolu ortamında beklenen etkiyi gösterememiştir. Kulüp 1911’de çalışmak için elverişli koşullar yeniden oluşana değin tatil edilmiş ancak böyle koşullar hiçbir zaman gelmediği için kulüp tekrar açılmamıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler 1*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 399-401.

²² Rukiye Akkaya, *Prens Sabahaddin*, Ankara, Liberte Yayınları, 2005, s. 36-38.

Cemiyetin amaçları Terakki dergisinin ilk sayısında şöyle sıralanmıştır²³:

- 1) *Şahsi teşebbüsü geliştirmek ve idari sistemde adem-i merkeziyet ilkesini benimsemek için Türk halkı arasında içtimai eserler okuma hevesini uyandırmak*
- 2) *Osmanlının bünyesindeki farklı milletler arasında bir anlaşma zemini oluşturmak*
- 3) *Gelişmiş ülkelerdeki Osmanlıların hakkını korumak ve Türklük lehinde fikir hareketlerini sürdürmek*
- 4) *Cemiyetin propagandasını yaymak için memleket içinde teşkilatlanmak.*

Cemiyetin programı ise Şura-yı Ümmet'te bütün noktalarıyla yayımlanmıştır. Buna göre²⁴;

- 1) Osmanlı devletinde uygulanacak siyasi reformlar ülkenin bütün vilayetlerini kapsayacak şekilde ve idarede adem-i merkeziyetçilik ilkesini getirecek nitelikte yapılmalıdır.
- 2) Taşrada seçim yoluyla oluşturulacak meclisler vilayetlerdeki işlerin yürütülmesine iştirak edebilecekler ve gizli oyla seçilen meclis, vilayetin malî işlerinde, kanun ve nizamnamelerin uygulanmasında tam ve geniş bir yetkiye sahip olacaktır. Vergi gelirlerinin, hükümet ve vilayet arasında kararlaştırılacak bir miktarı, mahalli ihtiyaçlara sarf edilmek üzere vilayete bırakılacaktır.
- 3) Meclis-i Mebusan üyeleri il genel meclisi üyeleri ile halk tarafından seçilen üyeler arasından seçilecektir.
- 4) Vilayet meclislerindeki üye sayısı farklı etnik unsurlar dikkate alınarak ve orantılı olarak belirlenecektir
- 5) Vatandaşların tamamı hukuken aynı statüye tabi tutulacak ve aynı haklardan yararlanacaktır.
- 6) Ülke güvenliğini sağlamak için kurulacak olan jandarma teşkilatına farklı etnik kökenlerin nüfusları oranında üyeler seçilecektir.
- 7) Vilayetlerdeki görevli üst rütbeli memurlar merkez tarafından atanacaktır.
- 8) Zabıta ve güvenlik birimleri mülki memurların emrine verilecektir.
- 9) Genel vergilerde yeniden bir düzenleme yapılarak tahsil usulü makul şekilde düzenlenecektir. Vergi gelirlerinin, kararlaştırılacak miktar olan kadarı, mahalli ihtiyaçlara sarf edilmek üzere vilayete bırakılacaktır.
- 10) Devletlerarası antlaşmaların hükümleri her türlü tecavüzden masun olacaktır²⁵.

Prens Sabahattin savunduğu bu yönetsel yapıyı *idarî adem-i merkeziyetçilik* olarak tanımlamış ve bu ilkelerin uygulanmasıyla idarî işlerin daha verimli yürüyeceğine, ahalinin devlete

²³ Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, op. cit., s. 111.

²⁴ Akkaya, *Prens Sabahaddin*, op. cit., s. 36.

²⁵ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1998, s. 134-135.

bağlılığının artacağına ve ülkenin kalkınacağına inanmıştır²⁶. Bu program Prens'e karşı cephe alan İttihatçılar ve diğer gruplar tarafından oldukça sert karşılanmış ve Prens Sabahattin ülkeyi bölmekle suçlanmıştır. Diğer taraftan İttihatçılar, kendilerinin imparatorluğun bütünlüğü ve bölünmezliğini korumak amacıyla hareket ettiklerini her fırsatta dile getirmişlerdir. 1907' de II. Jön Türk Kongresi Ermenilerin katkılarıyla yapılmış ancak buradan da istenilen sonuç alınamamıştır. Cemiyet II. Jön Türk Kongresi'nde kabul edilen bildiriye katılmış olmasına rağmen, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra İTC'nin de II. Abdülhamit gibi kendi saltanatını kurma peşinde olduğunu savunarak muhalefetini İTC'ye karşı sürdürmüştür. Prens devletin bekası için birlik arzusunun yeterli olmadığını bunun için Müslüman ve Hristiyan grupların uyumlu birliğinin sağlanması gerektiğini savunmuş kendi kurduğu cemiyetin de bu amaca ulaşmak için gayret edeceğini bildirmiştir²⁷.

1908 devriminden sonra Prens'in siyasi fikirlerinin uzantısı olan Ahrar Fırkası yalnızca tek adayını meclise sokabilmiştir. İTC, iktidara geldikten sonra Prens'in girişimlerinden rahatsızlık duymaya başlamış ve kendilerine muhalefet eden Ahrar Fırkasını da siyaset dışına itmek için çalışmalar yürütmüştür. Ahrar Fırkası ise buna karşılık olarak ülke çapında ses getiren 31 Mart Vakası'nın yaşanmasına neden olmuş ve bu ayaklanmayı gizliden gizliye desteklemiştir. Prens de İTC aleyhine 31 Mart Vakası'na karıştığı gerekçesiyle gözaltına alınmıştır. Prens, kendisine ve taraftarlarına yönelen bu yoğun baskıdan sonra Avrupa'ya dönmüş ve çalışmalarını burada sürdürmüştür²⁸.

III. TEŞEBBÜS-İ ŞAHSİ VE ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK CEMİYETİ'NİN İLKELERİ

Prens Sabahattin, dönemindeki diğer düşünürler gibi ülkenin nasıl kurtulacağı sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Kendisinin önderliğini yaptığı *meslek-i içtima* akımı da bu minvalde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Ancak aranan cevaba dış etkenlerden bağımsız bir şekilde ulaşmak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle Prens Sabahattin düşünce sistemini Fransa'da kaldığı dönemlerde Edmond Demolins'in yazmış olduğu "Anglo-Saksonların Üstünlüğü Neden İleri Geliyor?" adlı kitabını okumasının ardından meydana getirmiştir. Le Play tarafından kurulmuş olan *science sociale (ilmî içtimai)*²⁹ öğretisinin Demolins tarafından geliştirilmesi ve Prens'in

²⁶ Murat Burgaç, "Osmanlı Devleti'nde Adem-i Merkezîyetçilik Tartışması (1876-1913)", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 51, Haziran 2018, s. 151.

²⁷ Akkaya, *Prens Sabahaddin*, op. cit., s. 36.

²⁸ Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, op. cit., s. 147-149.

²⁹ Science sociale öğretisi, sosyal bilimlerde kullanılan bir araştırma ve analiz yöntemidir. Bu öğreti, toplumun yapısını, işleyişini, davranışlarını ve ilişkilerini anlamak için sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve diğer sosyal bilim

Demolins ile olan yakınlığı onun düşünce sisteminin alt yapısını oluşturmasına katkı sağlamıştır. Prens'e göre science sociale öğretisinin formülleri, tüm sosyoekonomik sorunların çözümlenmesinde kullanılabilir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu meşrutiyet rejimi ile mümkün görünmemekte hatta rejimin ne olduğunun da pek bir önemi bulunmamaktadır. Zira sorunun esas kaynağını Osmanlı toplumunun yapısı oluşturmaktadır³⁰.

Bu öğretiye göre iki toplum tipinden bahsedilmektedir: bunlar *cemaatçi toplum* ve *bireyci/ferdi* toplum tipleridir. Cemaatçi toplumlarda aile, klan, kabile gibi zümreler üstün kabul edilmektedir. Bu tarz toplumlarda her şey devletten beklenmekte ve bireye çok dar bir hareket alanı tanınmaktadır. Bireyci toplumlarda ise sosyal yapının temelini birey oluşturmaktadır bu nedenle bireysel hayat ve bireysel özgürlükler ön planda tutulmaktadır. Cemaatçi toplum yapısına sahip Osmanlı'nın kurtuluşu ancak bireyci toplum yapısına geçişle mümkün görünmektedir³¹. Aslında Prens de bu geçişi sağlamak amacıyla siyasi faaliyetlerini sürdürmüş ve bunu gerçekleştirebilmek için birtakım ilkelerin kabul edilmesi ve uygulanması gerektiği üzerinde durmuştur.

A) TEŞEBBÜS-İ ŞAHSİ İLKESİ

Teşebbüs-i şahsi diğer adıyla bireysel girişim fikri Prens Sabahattin'in science sociale fikrinin bir tamamlayıcısı aynı zamanda da sonucu olarak kabul edilmiştir. Çünkü bireysel girişim yoluyla Osmanlı toplumunun cemaat toplumundan bireyci topluma geçişi sağlanabilecektir. Prens, Batının geldiği nokta ile Osmanlı Devleti'nin durumu arasında bir kıyaslama yaparak, liberalizmi yaratan süreci devletin sorunlarını açıklamak için kullanmıştır. Sorunların çözümlenmesi için öncelikle bir metot belirlenmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Böylece sağlıklı reform planlarının yapılarak ilerleme kaydedilebileceğini ileri sürmüştür. Prens sorunlara bilimsel bir yaklaşım sergileyerek sistemli bir şekilde çözüm arayan döneminin öncü düşünürlerinden biri olmuştur. Prens, science sociale öğretisinin ilkelerinden hareketle sorunun yönetsel değil toplumsal olduğunu saptamıştır³².

Science sociale öğretisi uyarınca toplumlar belirli niteliklerine göre cemaatçi toplumlar ve bireyci toplumlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Cemaatçi toplumlarda toplumun en

dallarını bir araya getirir. Fransız menşei olan bu öğreti Anglo-Sakson toplum yapısını önceleyen ve üstünlük tanıyan argümanlara sahiptir. Bundan hareketle de hasta adam olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin bir kurtuluş reçetesi olabileceği ileri sürülmüştür. Bkz. Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, op. cit., s. 104.

³⁰ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016, s. 325; Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler*, op. cit., s. 111-112.

³¹ Berkes, op. cit., s. 397-398; Durukan, op. cit., s. 150-152.

³² Akkaya, *Prens Sabahaddin*, op. cit., s. 56-59.

küçük birimi olarak aile kabul edilmiş ve özgünlüğünden ziyade bütünün bir parçası olduğu üzerinde durulmuştur. Asya toplumlarını cemaatçi toplumlar olarak kabul eden bu görüşe göre, Osmanlı toplumu gevşek çalışma ve günlük yaşam koşullarına göre cemaatçi bir toplum özelliği göstermektedir. Bu toplumlar üretimden ziyade tüketim üzerine odaklandığı için bireyi kendisine bağımlı kılmaktadır. Bu durum bireyin kişisel becerilerinin ve sosyal yeteneklerinin gelişmesini engellemektedir. Durağan bir yapı sergileyen bu toplumlar içine kapanık ve gelenekçidirler. Cemaatçi toplumlarda sosyoekonomik sorunlar yalnızca devlet eliyle çözülebilmekte, zira birey her zaman çözümü kendisinden dışarda aramakta başka kaynaklara ihtiyaç duymaktadır³³.

Osmanlı toplumunun yukarıda verilen kriterler bağlamında cemaatçi bir nitelik arz ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Zira bireyin kişiliğini ve yeteneklerini geliştirmeye yarayan bir eğitim sistemi olmadığı gibi bunu engelleyen geleneksel bir yapı da mevcuttur. Osmanlı bu niteliğiyle bir ulus olma özelliğinden oldukça uzak kalmıştır. Bireyci toplumlarda ise aksine özel yaşam her zaman kamusal yaşamdan üstün tutulmuş ve bireyin özgürlüklerine önem verilmiştir. Bireyci toplumlar dinamik ve bağımsız oldukları için birey; özel mülkiyet, bireysel refah gibi kavramları kendisi yaratmıştır. Osmanlı bireyci yapıyı kendiliğinden gerçekleştirecek güce ve özelliğe sahip olmadığı için bu zamana kadar yapılan reformlar toplum tipini değiştirmek yerine devam ettirmiştir. Batının toplumsal yapısı ve ekonomisi bireycilik, liberalizm, özel teşebbüs, özel mülkiyet gibi kavramlar üzerine temellendirilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı toplumunda bu kavramların yer edinebilmesi için özel mülkiyet üzerindeki sınırlandırmaların kaldırılması, rekabetin getirilmesi, bürokratik baskısının azaltılması, sermaye birikiminin önünün açılması ve laik-eşitlikçi bir eğitim sisteminin inşa edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür³⁴.

Prens burjuva sınıfının önemini kavradığı için bu sınıfı ortaya çıkarmanın yolunu da bireysel girişimin teşvikinde görmüştür. Osmanlı toplumundaki cemaatçi yapı ülkedeki en yetenekli kişileri dahi bireysel yeteneğe dayalı ticaret ve zanaattan uzaklaştırarak bürokraside veya devlet kapısında yer aramaya itmiştir. Sistem kendini sürekli tekrar etmiş böylece geleneksel yapı korunmuştur. Bireyin kendini gerçekleştirmesi için devlete veya başka şeylere duyulan ihtiyacı yok etmek ve bireysel alanı kamusal alandan öne çıkarmak için bireyin modern bir eğitimden geçmesi, kendi kişisel becerilerini keşfetmesi gerekmektedir. Bu görüşler siyasi çevrelerce liberal bir toplum inşa etmek için önemli adımların atılmasını gerekli kılan *liberalist*

³³ *Ibid.*, s. 60-63.

³⁴ Berkes, *op. cit.*, s. 397-398.

görüşler olarak kabul edilmiş; ancak Sabahattin kendini hiçbir zaman bir liberal olarak görmemiştir³⁵.

Teşebbüs-i şahsi fikri, siyasal zorbalığı ve memurların oluşturduğu durağan yapıyı ortadan kaldırarak bunun yerine bireysel girişimcilerin temel alındığı aktif bir iktisadi yapıyı öngörmüştür. Bu ilke sayesinde yönetimdeki geleneksel siyasi kültür engeli aşılacak, demokratik ve katılımcı devlet düzeni oluşturulabilecektir. Adem-i merkeziyetçilerin İttihatçılardan ayrılan yönleri, aslında temel olarak bu husustan kaynaklanmaktadır. Çünkü Prens sorunun yalnızca rejime indirgenemeyeceği, dolayısıyla anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasının yeterli olmayacağı düşüncesiyle hareket etmiştir. Ancak İttihatçılar sürecin başından itibaren devleti kurtarmanın çaresini meşrutiyet rejimini getirmek ve anayasayı uygulamakta görmüştür. Prens Sabahattin'e göre devletin kurtarılması için yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulması halinde bu yapılanmanın tepeden inme değil, tabandan(toplumdan) yukarı doğru yapılması gerekmektedir. Bürokratik merkeziyetçilik toplum üzerinde hâkimiyet kurduğu sürece bunun gerçekleşmesi olanaksız görünmektedir. Dolayısıyla bürokratik merkeziyetçiliğin baskısı da azaltılmalıdır. Yerel yönetimlerin üzerindeki vesayeti kaldırmak ve bu baskıyı kırmak için de *adem-i merkeziyetçilik* ilkesine ihtiyaç duyulmaktadır³⁶.

Prens Sabahattin'in fikirleri, bir hürriyet teorisi niteliği taşımış ve liberal bir yön çizmiştir³⁷. Prens'in ileri sürdüğü fikirler esasında bir insan idealini, bu insan idealini gerçekleştirecek bir eğitim teorisini ve bu insan idealine uygun bir toplum tasavvurunu ortaya koymakta ayrıca bunu gerçekleştirmek için bir yöntem öngörmektir³⁸.

B) ADEM-İ MERKEZİYET İLKESİ

Bir devlet, idari yapıdaki yetki ve görev dağılımının nasıl düzenlendiğine bağlı olarak *merkeziyetçi* ya da *adem-i merkeziyetçi* olarak nitelendirilir. Merkeziyetçi devletlerde; mülkî idare bölümleri tüzel kişiliğe sahip olmamasının yanı sıra, merkezden bağımsız karar alma veya icra etme imkanına da sahip değildirler. Bütün yetkiler merkezde toplanmakta ve bütün kararlar

³⁵ Murat Kılıç, "Türk Siyasal Hayatında Bir Muhafif İsim ve Hareket: Prens Sabahaddin ve Meslek-i İçtima", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 2010, s. 5-6; Durukan, *op. cit.*, s. 151-153.

³⁶ Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, *op. cit.*, s. 77-87.

³⁷ Ökmen, *op. cit.*, s. 16.

³⁸ Metin Heper, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1973, s. 58; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul, İletişim Yayını, 1996, s. 288-290.

merkez tarafından alınmaktadır, dolayısıyla bu tür yapılar merkeziyetçi olarak nitelendirilmektedir.³⁹ Diğer taraftan yerel özellik gösteren yani o bölgede yaşayanların ihtiyaç duyduğu hizmetlerin merkezden ayrı bir idare organı tarafından yürütüldüğü ve kararların bağımsız olarak alındığı sistemde ise adem-i merkeziyet ilkesinden söz edilmektedir.⁴⁰ Adem-i merkeziyet ilkesi merkezi bir otoritenin varlığını öngörmektedir. Zira yerinden yönetim ilkesi gereğince yetkilerin merkez dışındaki birimler tarafından kullanılabilmesi için öncelikle bir merkezi yönetimin varlığı gerekmektedir. Böylece bazı yetkilerin merkezden diğer yönetsel birimlere aktarılmasından söz edilecektir.⁴¹

Adem-i merkeziyetçilik esasında Osmanlı Devleti'ne Fransızca'dan tercüme edilerek girmiştir⁴². *Decentralisation* kelimesinin karşılığı olan adem-i merkeziyet kavramını ilk kez kullanan Prens değildir. Bu ilkenin temellerini N. Kemal ve Mithat Paşa'da da görmek mümkündür. Nitekim o dönemde de benzer tartışmalar yaşanmış ve N. Kemal adem-i merkeziyetçiliğin ve federal yapının Osmanlı devletinin birliğini parçalayacağını öne sürerek merkeziyetçi bir tutumu benimsemiştir⁴³. Merkeziyetçiliğin karşıtı olarak kullanılan bu kavram, merkezi yapıdaki devletlerden farklı olarak bazı noktalarda özerk olmayı ifade etmektedir. Özerk olma durumu devletlerde farklı şekillerde tezahür edebilmektedir. Nitekim özerklik devlet örgütlenmesinin hiyerarşik yapısı içinde veya devlet örgütlenmesi içerisinde kalarak yerel ihtiyaçları karşılamak amacıyla yerinden yönetim ilkesine uygun bir örgütlenme şeklinde de olabilmektedir⁴⁴.

Özerklik bir yönetsel ilke olarak hem federal devletler hem de üniter devletler kapsamında kullanılmaktadır. Farklı unsurların birlikteliğinden doğan federalizmde belirli oranda siyasi özerklik verilmesinden söz edilmektedir. Zira etnik, kültürel veya dini olarak farklılaşan unsurları bütünleştirmek amacıyla ortaya çıkan federal sistemde birliktelik kısmi siyasi özerklik ile mümkün olabilmektedir. Nitekim federalizmin en bilinen örneğini oluşturan Amerika Birleşik Devletleri'nde federalizm grup plüralizminin ve bireysel özgürlüklerin

³⁹ Metin Günday, *İdare Hukuku*, Ankara, İmaj Yayınevi, 9. Baskı, 2004, s. 57.

⁴⁰ *Ibid.*, s. 61.

⁴¹ Oktay Uygun, *Federal Devlet*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 3. Baskı, 2007, s. 119.

⁴² Rukiye Akkaya, "Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti", *Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a Armağan Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, 2015, s. 322.

⁴³ Berkes, *op. cit.*, s. 246, 312.

⁴⁴ Atilla Nalbant, *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, 2012, s. 38; Kübra Köroğlu, *Türkiye'de Adem-i Merkeziyet Tartışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Danışman Murat Aktaş), Muş, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2015, s. 4-5.

korunması amacıyla benimsenmiştir⁴⁵. Siyasi özerkliğin verildiği veya diğer bir ifadeyle siyasal adem-i merkeziyet ilkesinin uygulandığı federal sistemde yetki ve sorumluluk alt birimler arasında paylaştırılmıştır. Buna göre federal devleti oluşturan federe devletlerin idari yetkilerinin yanı sıra anayasa tarafından öngörölmüş yasama ve yargı yetkileri de bulunmaktadır⁴⁶. Dolayısıyla federal sistemin unsurları arasında belirli bir yetki dağılımından söz edilmekte ancak buradaki yetkilerin idari olmasından ziyade yasama ve yargı alanlarına ait olmasından bahsedilmektedir. Bu nedenle dağıtılan yetkilerin yasama alanında olması halinde siyasal adem-i merkeziyet ilkesinin ortaya çıkacağından söz edilmektedir⁴⁷.

İdari adem-i merkeziyet ilkesinde ise yerel nitelik taşıyan bazı kamusal hizmetler merkezi yönetimin hiyerarşisi dışındaki bir yönetim birimi tarafından yerine getirilmektedir. Kendi kamu tüzel kişiliğine sahip bu yönetim birimlerinin kendilerine özgü iradeleri bulunmaktadır ancak buradaki irade siyasal adem-i merkeziyetçilikte kullanılan yasama ve yargı yetkisinden farklıdır. Buna göre idari adem-i merkeziyetçilikte merkezi yönetim dışında egemenlik hakkını kullanan başkaca bir yönetim birimi bulunmamaktadır. Merkezi yönetim, yerel yönetimlere kanunlar yoluyla bazı yetki ve sorumluluklar aktarmaktadır. Bu nedenle de yönetim birimleri arasındaki ilişkinin sınırlarının ve içeriğinin belirlenmesinde esas yetkili merkezi yönetim olarak kalmaktadır⁴⁸.

Adem-i merkeziyet ilkesinin temelleri I. Jön Türk Kongresi'nde atılmıştır. Prens, imparatorluk bünyesindeki milliyetçi ve ayrılıkçı akımları engellemenin yolu olarak bu ilkeyi işaret etmiştir. Ancak bu fikirlerinden dolayı Prens Sabahattin, İTC grubu tarafından ülkeyi bölmekle suçlanmış ve azınlıklar tarafından kendisine destek verildiği ileri sürölmüştür⁴⁹. Adem-i merkeziyet ilkesi yalnızca Prens tarafından değil, aynı zamanda Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve ayrıca İTC grubu arasındaki bazı kişiler tarafından da savunulmuştur. Prens Sabahattin, adem-i merkeziyet ilkesini hem ekonomik hem sosyal görüşlerini temellendirmek

⁴⁵ Bilal Eryılmaz, *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 5. Baskı, 2012, s. 115-116; Namık Kemal Öztürk, "Federalizm ve Türkiye", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 25, Aralık 1992, s. 66.

⁴⁶ Eryılmaz, *op. cit.*, s. 114; Günday, *op. cit.*, s. 61.

⁴⁷ Harun Yılmaz, "Yerinden Yönetim İlkesinin Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri Bağlamında Değerlendirilmesi", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 26, Nisan 2016, s. 517.

⁴⁸ Ender Ethem Atay, *İdare Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 6. Baskıya Ek 7. Baskı, 2019, s. 204-207; Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif*, İstanbul, Güray Matbaası, 2. Baskı, 1984, s. 16-18.

⁴⁹ Durukan, *op. cit.*, s. 153.

amacıyla kullanmış ve bunu Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesini dayanak göstererek yapmaya çalışmıştır⁵⁰.

Kanun-i Esasi'nin 108. Maddesindeki düzenleme şöyledir: “*Vilâyatın usulü idaresi, tevsii mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizamı mahsus ile tâyin kılınacaktır.*”⁵¹ Buna göre madde metninde yer alan *tevsii mezuniyet* yetki genişliğini⁵²; *tefriki vezayif* ise görev ayrımını ifade etmek için kullanılmıştır. Bu iki kavramı içeren 108. maddeyi doğrudan adem-i merkeziyet ilkesi olarak kabul edenler olmakla birlikte, bu maddeden yalnızca merkeziyetçilik anlaşılması gerektiğini savunanlar da olmuştur⁵³.

Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti iki temel üzerine inşa edilmiş ve bunlardan ikincisi de adem-i merkeziyet ilkesidir. Cemiyetin amacı idari bakımdan adem-i merkeziyet ilkesinin merkezi-siyasi iktidarın yereldeki toplum üzerindeki hakimiyetini hukuksal bir çerçeveye sokmak için kullanılmasıdır. Merkezin yerel yönetimler üzerindeki baskısını ve vesayetini kaldırmak için, bu ilkeye ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü idari sistemin daha hızlı ve etkin bir şekilde işletilebilmesi için taşradaki memurlara yeterli serbestlik tanınmalıdır. Böylece hem yerel sorunlara daha hızlı bir şekilde çözüm üretilebilecek hem de taşrada gelişen burjuvazi merkeze karşı meşru bir alan yaratarak siyasal katılımı arttıracaktır⁵⁴.

Prens Sabahattin'e göre adem-i merkeziyet ilkesi bir devlet yapısından bağımsız olarak idari bir modelin adıdır ve esasında yalnızca yetki genişliğini ifade etmektedir. Toplumun kurtuluşu için eğitimi; devletin kurtuluşu için de bu ilkeyi ön gören Prens, bu ilke ile doğrudan herhangi bir devlet şekli arasında bağlantı kurmamıştır. Dolayısıyla bu ilkenin özerklik ifade etmediğini ve bunun İttihatçılar tarafından kasten değiştirildiğini vurgulamıştır. Prens bu ilkeyi

⁵⁰ Adem-i merkeziyet bizden evvel Kanun-i Esasi 108. maddesinde “*Vilâyatın usul-i idaresi tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezayif kaidesi üzerine müesses olup derecatı nizâm-ı mahsus ile tayin kılınacaktır*” bendi ile mevzu bahis etmiş idi...” Bkz. Alkan, *op. cit.*, s. 140.

⁵¹ 1876 Tarihli Kanun-i Esasi, <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876-k%C3%A2n%C3%BBn-i-es%C3%A2s%C3%AE/>. (E. T. 01.02.2024)

⁵² Tevsii mezuniyet bir bölge veya hizmetin başında bulunan memura merkezin karar alma ya da uygulama gibi kamu gücünden doğan yetkilerin tanınmasıdır. Ayrıca 1982 Anayasası'na göre ise bu ilke valinin bazı yetkileri merkeze sormadan merkez adına kullanmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla tevsii mezuniyet merkez memurlarının yetkilerini genişleten bir ilke olup merkeziyetçiliği korumaktadır. Ancak 1876 tarihli Kanun-i Esasi'de yer verilen tevsii mezuniyet ilkesini Prens Sabahattin idari adem-i merkeziyet olarak yorumlamıştır. Buna göre adem-i merkeziyette karar alma gücü ve yetkisi mahalli idarelere veya hizmet fertlerine aittir. Bu yüzden idare tasarrufunu oluşturan irade merkezin değil doğrudan mahalli halkın veya hizmet kurumunun iradesidir. Bu iradenin kullanılmasından doğan sonuçlar mahalli halka ve hizmete ait olur. Dolayısıyla idari adem-i merkeziyette merkezden ayrı varlığı olan ve temsil ettiği bölge adına kararlar almaya yetkili olan organların varlığını gerektirir. Oysa tevsii mezuniyette böyle bir ayrı organ yoktur ve asıl irade sahibi yine merkezdur. Bkz. Ramazan Yıldırım, “Kanun-i Esasi'ye Göre Tevsii Mezuniyet İlkesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, 1993, s. 233-235.

⁵³ Akkaya, “Saraylı Bir Muhalifin”, *op. cit.*, s. 322.

⁵⁴ Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, *op. cit.*, s. 65-75.

yetki genişliği ile açıklamış bunun da vazifelerin ayırımından başka bir şey olmadığını dile getirmiştir. İttihatçıların kastettiği şekilde siyasi bir adem-i merkeziyetten bahsetmediğinin altını her fırsatta çizmiştir. Yetki genişliğinde merkez idare bazı yetkilerini aynı hiyerarşik yapı içindeki alt birimlere devretmektedir. Ancak burada bile merkezin denetimi devam etmektedir. Fakat adem-i merkeziyet usulünde icrai karar alma yetkisi merkeze ve merkezi hiyerarşiye dahil olmayan bazı organlara verilmektedir. Merkezin bu organlar üzerinde hiyerarşik gücü yoktur. Bu modelde kamu gücünü temsil eden organlar doğrudan halk tarafından seçilmekte veya adem-i merkeziyet idare tarafından görevlendirilmektedir⁵⁵.

*“Adem-i merkeziyet, işlerin hususiyetine göre, kuvvetlerin ayrılışı, yani her muayyen mesuliyete bir salahiyetin mutlaka tekabül etmesi fikridir. Bilhassa işlerin mahallinde görülmesi, hükümet merkezine müracaatta lüzum kalmamasıdır.”*⁵⁶

Prens Sabahattin valilerin ve vilayet memurlarının yetkilerini genişletmek, Meclis-i Umumi'yi açtırmak ve böylece bölge halkının, ödedikleri vergilerin nereye harcandığını denetleyebilme imkanı kazanmasına olanak sağlamak istemiştir. Bu yüzden de merkeziyetçiliğin devam ettiği sürece yerelden başlayarak ülke genelinde bir kalkınmanın mümkün olamayacağını ileri sürmüştür⁵⁷.

Adem-i merkeziyeti bir yerde görevli mahalli memurların işlerin mahallinde görülebilmesi ve yerel hizmetlerin merkeze başvurmadan gerçekleştirilmesi olarak nitelendirilmektedir⁵⁸. Buna göre Prens Sabahattin'in hedeflediği adem-i merkeziyetçi yönetimin amacı valilerin daha fazla yetkili kılınması ve seçimle oluşturulacak meclisler sayesinde yerel halkın yönetimde söz sahibi olmasının sağlanmasıdır. Bu nedenle söz konusu ilkenin siyasi bir özerklik ve konfederasyon kavramlarını içermediği ileri sürülmüştür. Bu ilkeyle kastedilmek istenen hususun, siyasi adem-i merkeziyet değil, idari adem-i merkeziyet olduğu ifade edilmiştir. Böylece merkezin asıl yetkili olması ve idarenin bütünlüğü korunmaktadır. Prens Sabahattin, 19. yüzyılda uygulanan Osmanlı millet sisteminin yapısını buna örnek olarak vermiştir⁵⁹. Adem-i merkeziyet ilkesinin devleti çöküşe götüreceği eleştirilerine karşı ise Ege adaları dışındaki her yerde Hristiyan kökenli insanların azınlıkta

⁵⁵ Akkaya, “Saraylı Bir Muhalifin”, *op. cit.*, s. 323-325; Yayla *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri*, *op. cit.*, s. 84-85.

⁵⁶ Alkan, *op. cit.*, s. 276.

⁵⁷ Bayram Bayraktar, “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, 1996, s. 56.

⁵⁸ Günday, *op. cit.*, s. 62-63.

⁵⁹ Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri*, *op. cit.*, s. 86-87; Prens, Hristiyanlara yönelik vergi, mahkeme, eğitim uygulamalarının adem-i merkeziyetçiliğin açık bir örneği olduğunu vurgulaması kavramın daha da karmaşık bir hal almasına neden olmuştur. Bkz. Akkaya, “Saraylı Bir Muhalifin”, *op. cit.*, s. 327-328.

olduğu gerçeğinden hareketle devletin dağılma tehlikesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir⁶⁰.

Üniter devlet yapılanmasında adem-i merkeziyet ve yetki genişliği ilkeleri zorunlu olarak merkezi bir yönetimi işaret etmektedir. Bu ilkelerin varlığı halinde merkezi yönetim kendi iradesi ile kendi dışındaki yönetsel birimlere bazı yetkileri dağıtmakta ve istediği zaman da geri almaktadır. Ancak federalizmde bütünün parçasını oluşturan unsurlar, bütünleşmenin özerkliklerinden taviz vermeden gerçekleşebileceği şartıyla bir araya gelmektedirler. Dolayısıyla gerek federalizmde gerek üniter devlette geçerli olan özerklik ilkesinin birbirinden tamamen farklı olduğu kabul edilmektedir. Üniter devlette egemen olan merkezi yönetim kendi iradesiyle yönetsel birimlerin özerk olmasına müsaade ederken federal devlette zaten özerk olan yönetsel unsurlar bu özerkliklerini korumaya devam etmektedir.⁶¹ Dolayısıyla Prens Sabahattin'in adem-i merkeziyetçiliği idari kapasitenin geliştirilmesini, yönetimde verimliliğin ve etkinliğin sağlanmasını ve hesap verebilirliğin geliştirmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle adem-i merkeziyetçilik fikri yöneltilen eleştirilerin aksine üniter siyasi bir yönetimin içerisinde idari yerelleşmeye karşılık gelmektedir.

C) ELEŞTİRİLER

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, Prens'in adem-i merkeziyet ilkesini dönemin koşullarını gerekçe göstererek reddetmiştir. Zira İttihatçılar, milliyetçilik akımlarının yoğun olarak yaşandığı böyle bir dönemde azınlıkların idari adem-i merkeziyet ile yetinmeyeceklerini ve özerklik isteyeceklerini iddia etmişlerdir. Böyle bir şeyin mümkün olabileceğine inanmak ise devletin yok olması demektir. Zaten Tanzimat döneminde yabancı devletlerin baskılarıyla yapılan vilayet sistemine ilişkin hukuki düzenlemeler bunu ispatlar nitelikteki bir örnek olarak gösterilmiştir⁶².

II. Meşrutiyet dönemi siyasal cemiyetlerin programlarında “tevsi-i mezuniyet” ve “tefriki vezaiif” kavramları yer almasına rağmen çoğu adem-i merkeziyet ilkesine yer vermemiş ve şiddetle reddetmiştir. Hüseyin Cahid bu kavramı Osmanlı adalarının Girit misali hep Yunan'ın kucağına bırakılması anlamına geleceğini iddia etmiştir. Zira aslında yetki genişliği kavramı ile adem-i merkeziyet kavramları arasında Prens'in bahsettiği gibi bir farkın olmadığını ileri

⁶⁰ Bayraktar, *op. cit.*, s. 55.

⁶¹ Nalbant, *op. cit.*, s. 40.

⁶² Birgül Ayman Güler, “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek Mi? Ademi Merkeziyetçilik Mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2000, s. 15-16.

sürmüştür. Özellikle bu kavram azınlıklar tarafından geniş yorumlanarak ayrılma taleplerini gündeme getirmelerine neden olabilecektir⁶³.

Maarif Nazırı Emrullah Bey de, üç kavramın birbirinden farklı olduğunu, adem-i merkeziyeti merkeziyetsizlik ve merkezden emir, talimat almamak olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla Prens'in gerçekten bu kavramla yetki genişliğini mi savunduğunu yoksa mülki taksimat mı yapmak istediğini anlamaya çalışmış ve eleştirmiştir. Prens'in esas amacının Fransa gibi usul-ü idareyi tercih etmek mi yoksa Arnavutluk gibi yeni bir ahval-i idare tesis etmek mi olduğunu sorgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde yasama, yürütme ve yargılama yetkisi yalnızca merkezi hükümete aittir ve bu yetkilerin yerel meclislere tevdi edilmesi merkezi gücün bölünmesi anlamına gelecektir. Böyle bir yönetim anlayışının benimsenmesi Osmanlı Devleti'nin birliğinin parçalanması anlamı taşıyacağı için kabul edilmemiştir⁶⁴.

Prens Sabahattin'in gözden kaçırdığı bir başka nokta ise emperyalist ve kapitalist devletlerin az gelişmiş ülkelere karşı izlemiş oldukları sömürü siyasetidir. Prens'in Avrupa'yı örnek alarak yaptığı toplumsal çözümlemede, Batılı devletlerin geri kalmışlığının nedenlerine temas edilmemiştir. Sanayi devrimi ile güçlenen ülkelerin zaten sömürü alanı haline gelen azınlıkların hâkim olduğu bir ülkenin bu ülkelerle nasıl bir ilişki içine girebileceği sorgulanmamıştır. Milliyetçilik akımlarının etkili olduğu böyle bir zamanda Batı ile girilen ekonomik ilişkiler azınlıkların sadece idari anlamda adem-i merkeziyet ile yetineceklerinin garantisini verebilir miydi? Zira bu döneme kadar çıkarılan nizamnameler ile getirilen ne etnik özerklik ne coğrafi özerklik kavramları azınlıkların ayrılıkçı taleplerini dizginleyebilmiştir. Tüm bu unsurlar birlikte değerlendirildiğinde aslında Prens'in getirmek istediği ilkenin Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu koşullar nedeniyle büyük sıkıntılar yaratacağı kanısına varılmıştır⁶⁵.

IV. CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASALARINDA ADEM-İ MERKEZİYETÇİLİK

Osmanlı Devleti'nde vilayet sistemi Tanzimat döneminde yapılan iki nizamname ile düzenleme altına alınmış ve sistemleştirilmiştir. 1864 ve 1871 yıllarında yapılan Vilayet Nizamnameleri merkeziyetçi nitelik arz etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi Meclis-i Mebusan'ı tarafından yapılan 1913 tarihli İdarei Umumiyei Vilayat Kanunu Muvakkati ile vilayet sistemine merkeziyetçilik yerine adem-i merkeziyetçilik ilkesi getirmek istenmiştir. Bu

⁶³ Cenk Reyhan, *Osmanlıda İki Tarzı İdare*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007, s. 31-33.

⁶⁴ Reyhan, *Osmanlıda İki Tarzı İdare*, *op. cit.*, s. 50-53.

⁶⁵ Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, *op. cit.*, s. 139-140.

düzenleme bilhassa Kanun-i Esasi'nin 108.maddesinde hüküm altına alınan “tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif” kaidelerine dayandırılmıştır. Zira meşrutiyet yönetiminde milletin her bir unsurunun yönetime katılması gerektiği fikrinden hareketle parlamento dışında da halkın yönetime katılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Bunu sağlamanın yolu ise halkın yerel yönetim işlerinde söz sahibi olmasında görülmüş, tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif ilkeleri de bu gereksinim için kullanılmıştır. 1913 yılında yapılan düzenleme merkezi idare karşısında vilayetlerin yetki ve görevlerini ele almıştır. Vilayetleri, merkezi idareye karşı özerk kılan bu kanunu muvakkat yerel ölçekteki yönetim gücünü merkezden yerele doğru kaydırmaktadır⁶⁶.

Osmanlı döneminin adem-i merkeziyet anlayışı uzunca bir süre etkisini sürdürmüştür. Nitekim 1921 ve 1924 Anayasa'larında bu anlayışın etkilerini görmek mümkündür. Zira 1921 Anayasası'nda vilayetlere yerel hizmetler bakımından tüzel kişilik ve özerklik verilmiştir. Merkezi idarenin egemenlikten kaynaklı asli görev ve yetkilerinin dışında kalan hizmet alanları bakımından vilayet meclisleri yetkili kılınmıştır. Meclisin vekili ve temsilcisi olarak görev yapan valiler Meclis Hükümeti tarafından atanmış ve vilayet meclislerinden ayrı tutulmuştur. Valiler, vilayetlerde yalnızca genel devlet işlerinden sorumlu kabul edilmiş bunun dışında kalan eğitim, sağlık, ekonomi, vakıf ve sosyal yardım gibi hizmet alanlarının yönetimi vilayet meclislerine bırakılmıştır. Halk tarafından iki yıllık bir süre için seçilen vilayet meclisleri kendi üyeleri içerisinde bir başkan ve bir idare heyeti çıkarmaktadır. Vilayet meclisleri tarafından alınan kararların yürütülmesi ile görevli kılınan idare heyeti yukarıda sayılan alanlarda faaliyet göstermiştir. Özetle 1921 Anayasası, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde görülmemiş ölçüde adem-i merkeziyetçi bir yapı öngörmüş hatta merkeziyetçilik sınırlı bir yer tutmuştur. Bu nedenle de 1921 Anayasası'nın öngörmüş olduğu sistemin bir taşra demokrasisi kurmak amacı güttüğü ileri sürülmüştür⁶⁷.

1924 Anayasası, Kanun-i Esasi'deki hükümlere benzer bir düzenleme getirmiş ve illerin yetki genişliği ile görev ayrımı ilkelerine göre yönetileceğini öngörmüştür. Yetki genişliği ilkesi, valilerin yerinden yönetim esasını uyarınca görev çerçevesini belirlerken görev ayrımı ilkesi ise merkezi idare ile yerel yönetimlerin görevli olduğu alanların ayrılması anlamını taşımıştır. 1924 Anayasası'nda yerel yönetimlerin görev ve yetkileri açıkça belirtilmemiş, sadece bunların dayanacağı ilkelere ve tüzel kişiliklerine işaret edilmiştir. 1924 Anayasası'nda adem-i merkezi yapı yerine, tevsii mezuniyet ve tefrik-i vezaif ilkeleriyle yetinilmiştir. Yerel karşısında merkez daha güçlü kılınmıştır. Zira TBMM'nin milli iradeyi temsil ettiği düşüncesi

⁶⁶ Güler, *op. cit.*, s. 18-19.

⁶⁷ Barış Kandeğer, “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Egemenlik ve Adem-i Merkeziyetçilik”, *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2021, s. 26-27.

1924 Anayasası'nın kurmuş olduğu sistemde etkili olmuştur. Anayasa, milli birliği önceleyen ve tekçi bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu nedenle de yönetim ilkeleri milli birliği güçlendirecek ve güçlü merkezi devleti ön planda tutacak biçimde yorumlanmıştır⁶⁸.

1961 Anayasası ile birlikte adem-i merkeziyetçiliğin tevsii mezuniyet ve tefriki vezaif ilkelerinden oluştuğu görüşü terkedilmiştir. Çünkü bu dönemde görev ayrımı terimi anayasadan çıkarılmış ve ardından gerekli değişiklik İller İdaresi Kanunu'nda da yapılmıştır. 1961 Anayasası idarenin merkezden ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı hükmünü getirmiş ve ayrıca idarenin bütünlüğü ilkesini benimsemiştir⁶⁹. Literatürde yerinden yönetim ile tefriki vezaif kavramlarının aynı anlama gelip gelmediğine yönelik tartışmalar ortaya çıkmış; Onar, bu iki kavramın aynı anlamı taşıdığını ve tefriki vezaifin adem-i merkeziyetten kaynaklandığını ileri sürmüştür. Zira 1961 Anayasasında belirtilen yerinden yönetim esasları adem-i merkeziyetçiliğe işaret etmektedir⁷⁰. 1961 Anayasası'na kadar tüm anayasalarda yer alan yetki genişliği ve görev ayrımı ilkeleri, adem-i merkeziyet ya da yerinden yönetim olarak kabul edilmiştir. Zaman içerisinde ilkelerin taşıdığı anlam değişmemekle birlikte adem-i merkeziyetin algılanışı değişikliğe uğramıştır. Zira tevsii mezuniyet ilkesi adem-i merkeziyetçiliği değil aksine merkeziyetçiliği sağlayan bir unsur olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla valilerin yetkilerini genişletmeye yarayan tevsii mezuniyet ilkesi lehine yapılan düzenlemeler merkeziyetçiliği güçlendirme olarak değerlendirilmiştir. Nitekim günümüzde il özel idareleri lehine yapılan düzenlemeler dahi bu minvalde görülmüştür⁷¹.

Yetki genişliği ilkesi, kamu hizmet ve faaliyetlerinin görülmesinde bir yer veya hizmetin başındaki görevliye, esasen merkeze ait olan bazı kararları alma ve uygulama yetkisinin tanınması olarak kabul edilmiştir. İllerin yetki genişliği esasına göre yönetilmesi merkezden yönetimin yumuşatılmasına hizmet ederek merkeziyetçiliğin neden olduğu sakıncaları giderme amacı gütmektedir. Bu ilke ile merkezdeki yöneticilerin ellerinde bulunan bazı yetkiler illerdeki valilere aktarılmaktadır. Valiler, yetki genişliği sayesinde temsil ettikleri yönetimin yetkilerini kullanabilmekte, kamu gücü ile icrai kararlar alabilmekte ve resen hareket etme yetkilerine sahip olmaktadır⁷².

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'nın aksine oldukça merkeziyetçi ve tekçi bir yapı ortaya koymuştur. Zira Anayasanın 3. maddesinde, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ifade edilmiş bunun yanında da Anayasanın 123., 126. ve 127. Maddelerinde idarenin

⁶⁸ Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri*, op. cit., s. 134-140.

⁶⁹ Güler, op. cit., s. 20.

⁷⁰ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları II*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960, s. 819-820.

⁷¹ Güler, op. cit., s. 20.

⁷² Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, 32. Baskı, 2014, s. 40.

bütünlüğüne vurgu yapılmıştır. Böylece üniter ve merkeziyetçi bir yapıya dikkat çekilmiştir. 1982 Anayasası idarenin merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayandığını belirtmiştir. 1982 Anayasası'nın mahalli idareler başlığı taşıyan düzenlemesinde mahalli idarelerin yerinden yönetim ilkesi uyarınca yetki ve görev kullanacağı öngörülmüştür. Ayrıca kamu tüzel kişiliğine sahip olmaları ve seçimle iş başına gelen yönetim organlarının olması mahalli idarelerin idari özerkliğine işaret etmektedir. Bunun yanında da merkezi idarenin mahalli idareler üzerindeki vesayet yetkisine de yer verilmiş, bu yetki yoluyla idarenin bütünlüğünü koruma amacı güdülmüştür.

Özetle 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile Osmanlı anayasal düzeninde yer edinen yetki genişliği ve görev ayrımı kavramları ile adem-i merkeziyet ilkesi gündemdeki ağırlığını her zaman korumuştur. Gerçekten de bu iki kavramla kast edilmek istenen nedir? Valilerin yetkilerini genişleten ama aynı zamanda bu yetkileri yalnızca belli görevleri yerine getirmek için tanıyan bu ilke aslında bizi yine merkeziyetçiliğin korunduğu fikrine götürmektedir. Görevlerin ayrımı ilkesi ise geniş anlamda yerinden yönetim ilkesiyle birlikte değerlendirilmelidir. Burada söz konusu ilke kamu hizmetlerinin görülmesi usulünden yola çıkılarak ortaya konmalıdır. Umumi kamu hizmetlerinin il genel idaresine bırakılması hususi hizmetlerin ise il özel idaresine bırakılması neticesinde bir görev ayrımı ilkesi doğmuştur. Dolayısıyla merkezi idare aslında burada yerel yönetimleri bu görevlerin yerine getirilmesi noktasında yetkili kılmaktadır⁷³. Buna göre bugün geldiğimiz noktada 1982 Anayasası'nda düzenlenen yetki genişliği ilkesi ile yerinden yönetim ilkesi idarenin bütünlüğü ilkesine hizmet etmektedir. Sonuç olarak Prens Sabahattin'in ortaya koymuş olduğu adem-i merkeziyetçilik düşüncesi kendi içerisinde yetki genişliği ve görevlerin ayrımını barındırmıştır. Prens bu ilkeyi hiçbir zaman devletin birliği ve bütünlüğünü tehlikeye sokacak siyasi özerkliği kast ederek kullanmamış, merkeziyetin ve bürokrasinin hantallığına bir çare olarak önermiştir. Zira amacı devletin yerelden başlayarak bütünüyle kalkınmasını sağlamaktır. Bu da ancak yereldeki sorunların orada yaşayan halk tarafından doğrudan tespit edilmesi, çözüm üretilmesi ve merkeze danışmadan icraata geçilmesiyle mümkün görülmüştür. Adem-i merkeziyetçilik tartışmaları ve bu kavramın tam olarak neyi ifade ettiği günümüze kadar uzansa da gerek devletin üniterliği gerek idarenin bütünlüğü esaslarından bir sapma meydana getirmemiştir.

⁷³ Reyhan, *Osmanlıda İki Tarzı İdare*, *op. cit.*, s. 65-70.

SONUÇ

Prens Sabahattin Osmanlı hanedanına mensup, II. Abdülhamit'in kız kardeşi olan Seniha Sultan ve Damat Mahmut Paşa'nın oğullarıdır. Kendisi bir hanedan üyesi dolayısıyla bir sultanzade olmasına rağmen prens unvanı ile anılmıştır. Prens aldığı eğitim ve içinde bulunduğu dönemseller koşullar nedeniyle siyasetle yakından ilgilenmiştir. Özellikle padişaha ve istibdat rejimine karşı başlattıkları muhalif duruş nedeniyle Jön Türk adı verilen bir grup ortaya çıkmış, Prens de bu grubun içerisinde yer almıştır.

Jön Türkler daha güçlü bir ses oluşturmak için bütün muhalif grupları tek çatı altında birleştirmek amacıyla Paris'te bir kongre düzenlemişlerdir. Kongreye katılan gruplar istibdat rejime karşı yalnız basın ve yayın yoluyla muhalefet etmenin yetersiz kaldığı görüşünde hemfikir olmuşlardır. Diğer taraftan ise padişahın saltanatına son vermek amacıyla girişilecek harekette askeri gücün de kullanılması gerektiği ve yabancı devletlerin müdahalesinin kabul edilmesi konularında ayrışmalar yaşanmıştır. Netice itibariyle Jön Türkler belirgin olarak iki fikir cephesine bölünmüşlerdir. Bir tarafta yabancı devlet müdahalesini gerekli gören Prens diğer tarafta ise buna karşı çıkan İttihatçılar yer almıştır. Bu ikili ayrışma Batılı çevrelerce liberalizmin ve milliyetçiliğin karşı karşıya gelmesi olarak tanımlanmıştır. Prens bu kongreden sonra fikirlerini bir cemiyet faaliyeti altında yürütme kararı almış, bu amaçla Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ni kurmuştur ve Terakki adındaki gazeteyi çıkarmıştır. Cemiyetin program ve amaçlarının bu yayın organı sayesinde hem ulusal hem uluslararası düzeyde ifade edilme imkanı yakalanmıştır.

Prens bundan sonraki dönemlerde bu cemiyetin ülke çapında teşkilatlanmasına ve ilkelerinin anlaşılıp benimsenmesine ağırlık vermiş; bu amaçla da yayın organı vasıtasıyla siyasi fikirlerini ortaya koyan yazılar kaleme almıştır. Bu arada II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi anayasanın yürürlüğe girmesi ve İTC'nin iktidara gelmesiyle yeni bir dönem başlamıştır. Başlangıçta hem Prens hem İTC grubu ülkenin kurtuluşu için mücadele yürütmüşlerdir. Ancak İTC iktidara geldikten sonra kurtuluşun yalnızca yeni ıslahatlar yapmak, anayasayı uygulamak yoluyla mümkün olacağını benimsemiştir. Ayrıca her fırsatta merkezi gücün korunması, Osmanlının bölünmezliği ve birliği üzerinde durarak kendilerine karşı yürütülen muhalefete karşı çıkmışlardır.

Prens Sabahattin İTC'nin içine girdiği bu tutumdan sonra ittihatçılardan yollarını tamamen ayırarak kendi siyasi fikirleri doğrultusunda muhalefetini sürdürmüştür. Bu amaçla kurduğu Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkeziyet kavramlarının hayata geçirilmesi için uğraşmıştır. Bunun için de Le Play ve

Demolins'in geliştirdikleri science sociale öğretisinden faydalanmıştır. Toplumların içinde bulunduğu her türlü sosyoekonomik sorunların bu öğretinin getirmiş olduğu formüllerin kullanılmasıyla çözümlenebileceğine inanmıştır.

Osmanlı toplumunun kurtuluşunu bu öğreti kapsamında gerçekleştirmek isteyen Prens, toplumun cemaatçilikten bireyciliğe geçişi için eğitimi ve mülkiyeti esas almış ve devlet modeline de eleştiriler getirmiştir. Osmanlı devlet mekanizması güçlü bir merkezi bürokrasi ve denetim gücüyle donatılmıştır. Devlet her yerde her zaman her şeye karar veren bir organ olarak girişimci, özgür kişilerin gelişmesine engel olmuştur. Ayrıca devasa bürokrasi içinde kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve günlük ihtiyaçların karşılanması çok sık sekteye uğramıştır. Prens, devlet düzeninin rasyonel ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenmesi gerektiğini bunun da ancak adem-i merkeziyet ilkesiyle mümkün olabileceğini savunmuştur. Adem-i merkeziyet ilkesinin siyasi özerklik değil idari açıdan özerklik gerektirdiği hususu üzerinde durmuştur. Dolayısıyla bunun devletin bütünlüğüne yönelik bir tehlike oluşturacağı yönündeki eleştirilere de şiddetle karşı çıkmıştır. Prens bu ilkeyi yetki genişliği ve görev ayrımı kavramlarıyla eş değer tutmuştur. Yerel yönetimlerde valilere geniş yetki verilmesini ve halkın ihtiyaçları göz önünde tutularak kamu hizmetlerinin görülmesinde merkeze bağlı kalmadan karar alınmasını ifade eden adem-i merkeziyet ilkesinin kaynağını Kanun-i Esasi'den aldığı her fırsatta vurgulanmıştır.

Adem-i merkeziyet ilkesi İTC ve diğer siyasi gruplar tarafından kabul görmemiştir. Prens'in iddia ettiği gibi idari adem-i merkeziyet olmaktan ziyade siyasi bir nitelik taşıdığı ileri sürülmüştür. Ayrıca Prens'in kendisinin de kullandığı kavramlar konusunda bir karmaşıya yaşadığı iddia edilmiştir. Zira bu ilkenin dönemin koşullarından bağımsız olarak düşünölemeyeceğini göz önüne alan İttihatçılar bu ilke yoluyla azınlıkların devletin birliğini tehlikeye düşöreceğini savunmuşlardır. Ayrıca Prens'in adem-i merkeziyetle kastının yetki genişliği olduğu kabul edilse bile bu ilkenin zaten anayasada mevcut olduğunu dile getirmişlerdir. Fakat yetki genişliğinden ziyade ülkenin mülki olarak bölünmesini amaçlayan yabancı devletler kendilerine sömürü alanları yaratmak amacıyla azınlıkların özerklik taleplerini kullanmaktan çekinmemişlerdir. Dolayısıyla böyle bir ilkenin kabulü halinde Osmanlı Devleti'nin birliğine yönelik ciddi bir tehlike yaratacağı ve ülke topraklarını emperyalist devletlerin sömürü alanı haline getireceği vurgulanmıştır.

Prens Sabahattin, Osmanlı toplumunun kurtuluşunu ilk kez sistemli bir şekilde ele almış ve kurtuluşu toplum yapısının değiştirilmesinde görmüştür. Toplumu inşa etmek için gerekli olan bireysel özgürlük, özel mülkiyet, bireysel girişim ve adem-i merkeziyet kavramları üzerinden bir çözüm metodu geliştirmiştir. Prens, geliştirdiği çözüm yollarını Batılı devletlerin

toplumunu inceleyerek kıyas yoluyla ortaya koymaya çalışmıştır. Fakat bunu yaparken Osmanlı toplumunun özgün niteliklerini yeterli bir şekilde irdelememiş bu nedenle de kalıcı çözümler üretememiştir.

Prens tarafından ortaya konan adem-i merkeziyetçilik düşüncesi esasen bugünün tanımıyla yetki genişliğini işaret etmektedir. Zira yetki genişliği ilkesi merkeziyetçiliği yumuşatma ve esneklik sağlama işlevini yerine getirmektedir. Merkeziyetçiliğin uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek uyumsuzluk ve sakıncaları asgari düzeye indirmeyi amaç edinmektedir. Böylece yereldeki yönetici sorunu kaynağında tespit ederek hızlı karar alabilmekte ve icraata geçebilmektedir. Bu ilke özellikle güçlü merkezi devletlerde görülebilecek hantallığı ve yavaş işleyen mekanizmaların neden olacağı sorunlara çözüm olarak geliştirilmiştir. Bununla birlikte yerelde söz konusu yetkiyi kullanan idari ajan ile merkezi yönetim arasındaki hiyerarşik ilişki devam etmekte ve bu yerel idarenin merkezi idareye bağlılığı oranında sistem merkezi olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla yetki genişliği ilkesinin bu yönüyle adem-i merkeziyetçilikten farklı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Anayasamızda yetki genişliği ilkesi merkezi idarenin taşra teşkilatında ve yalnızca il idaresinde uygulanmaktadır. Valilere tanınan bu yetki idari hiyerarşi kapsamında kullanıldığından idari hiyerarşinin baskısı devam etmektedir. Bu nedenle de bağımsız ve tarafsız karar alabilme imkanının sekteye uğradığı düşünülmektedir. Dolayısıyla yetki genişliği ilkesi yerel ihtiyaçlara çözüm üretmede yetersiz kalabileceği için ortaya çıkacak olumsuzların yerinden yönetim ilkesiyle giderilmesi amaçlanmaktadır.

Prens hiçbir zaman adem-i merkeziyetçiliği devletin birliğinde bir ayrışma yaratacak şekilde siyasi özerklik olarak yorumlamamış aksine devleti güçlendirecek bir ilke olarak kabul etmiştir. Zira siyasi özerklik sağlayan adem-i merkeziyet federal devletlerde karşılaşılan bir durum olup buradaki unsurlar arasındaki ilişki görevler ayrımıyla gerçekleştirilmektedir. Üniter yapıda ise görevler ayrımından değil yetki paylaşımından söz edilmektedir. Dolayısıyla zaman içerisinde ilkelerin taşıdığı anlam değişmemiş ancak tevsii mezuniyet ilkesi adem-i merkeziyetçiliğin değil aksine merkeziyetçiliğin sağlanmasında rol oynamıştır. Nitekim valilerin yetkilerini genişletmeye yarayan tevsii mezuniyet ilkesi lehine yapılan düzenlemeler merkeziyetçiliği güçlendirme olarak değerlendirilmiştir. 1982 Anayasası'nda düzenlenen şekliyle yetki genişliği ilkesi ile yerinden yönetim ilkesi idarenin bütünlüğü ilkesine hizmet etmektedir.

Merkeziyetçilik-adem-i merkeziyetçilik tartışmalarından çıkarılması gereken sonuç hangisinin daha iyi veya daha güçlü olduğu değil, hangisinin bugünün koşullarında daha

demokratik olduğudur. Zira küreselleşmeyle birlikte devlet ile devletin unsurlarına olan bakış açısı değişmiş ve birçok kavram bu gelişmeyle dönüşüme uğramıştır. Bilgi ve teknoloji çağı olarak ifade edilen günümüz dünyasında toplumların birbirleriyle olan etkileşimleri artmıştır. Bu etkileşim aynı zamanda insan hakları, eşitlik, hukukun üstünlüğü, demokrasi gibi ortak bazı kavramların inşa edilmesini sağlamıştır. Buna göre Türkiye'nin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm üretmek için bu dönüşüme kayıtsız kalınmaması gerekmektedir. Dolayısıyla devleti hem ulusal hem uluslararası alanda daha özgürlükçü ve demokratik bir noktaya taşıyacak yol ve yöntemler izlenmelidir. Bireylerin aktif vatandaş kültürüne sahip olması sağlanarak yerel yönetimlerde halkın katılım kanalları genişletilmelidir. Ayrıca yerel yönetimler yeterli mali güç ve personel imkanlarıyla donatılmalıdır. Böylece yerel yönetimlerin karşılaşılabilecekleri politik baskılar azaltılacaktır. Bunlar yapılırken Cumhuriyetin temel nitelikleri, hukukun evrensel ilkeleri ve insan hakları gibi esaslar göz önüne alınmalıdır. Çünkü hukuk devleti, insan hakları ve demokrasi kavramlarının giderek önem kazandığı bir dünyada bu hem bir ihtiyaca hem de bir zorunluluğa işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Rukiye, “Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti”, *Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın'a Armağan Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 21, 2015, s. 315-338.
- Akkaya, Rukiye, *Prens Sabahaddin*, Ankara, Liberte Yayınları, 2005.
- Akşin, Sina, *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, Ankara, İmaj Yayıncılık, 1996.
- Alkan, Mehmet Ö., *Gönüllü Sürgünden İstibdada Muhalefet*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Atay, Ender Ethem, *İdare Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, Gözden Geçirilmiş 6. Baskıya Ek 7. Baskı, 2019.
- Bayraktar, Bayram, “Günümüzde Yeniden Değerlendirilmesi Gereken Bir Düşünür: Prens Sabahattin Bey”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 18, 1996, s. 51-61.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 15. Baskı, 2010.
- Bozan, Mahmut, “Üniter Yapıda Merkeziyet ve Adem-i Merkeziyetin Uyumu”, *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 2017, s. 21-40.
- Burgaç, Murat, “Osmanlı Devleti'nde Adem-i Merkeziyetçilik Tartışması (1876-1913)”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 51, Haziran 2018, s. 145-176.

- Ceylan, Ayhan, “1876 Öncesi Osmanlı Devleti’nde Meşrutiyet Tecrübesi ve Meclis Uygulaması”, in Yusuf Tekin (Ed.), *Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Şartları ve İşlevleri I*, Ankara, TBMM Basımevi, 2020, s. 1-32.
- Durukan, Kaan, “Türk Liberalizminin Kökenleri”, in Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 143-155.
- Eryılmaz, Bilal, *Kamu Yönetimi Düşünceler-Yapılar-Fonksiyonlar-Politikalar*, Kocaeli, Umuttepe Yayınları, 5. Baskı, 2012.
- Gözübüyük, Şeref, *Yönetim Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, 32. Baskı, 2014.
- Güler, Birgül Ayman, “Yerel Yönetimleri Güçlendirmek Mi? Ademi Merkeziyetçilik Mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 9, 2000, s. 14-29.
- Günday, Metin, *İdare Hukuku*, Ankara, İmaj Yayınevi, 9. Baskı, 2004.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Meşrutiyet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2004, Cilt 29, s. 388-393.
- Heper, Metin, *Modernleşme ve Bürokrasi*, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayını, 1973.
- İnalçık, Halil, *Devlet-i’Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar IV*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2016.
- Kandeğer, Barış, “1921 Teşkilatı Esasiye Kanunu Bağlamında Meclis Hükümeti Sistemi, Milli Egemenlik ve Adem-i Merkeziyetçilik”, *Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2021, s. 15-32.
- Kılıç, Murat, “Türk Siyasal Hayatında Bir Muhalif İsim ve Hareket: Prens Sabahaddin ve Meslek-i İçtima”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 12, 2010, s. 1-14.
- Koroğlu, Kübra, *Türkiye’de Adem-i Merkeziyet Tartışmaları* (Yüksek Lisans Tezi, Danışman Murat Aktaş), Muş, Muş Alparslan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2015.
- Küçük, Cevdet, “Çırağan Vakası”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1993, Cilt 8, s. 306-309.
- Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul, İletişim Yayını, 1996.
- Nalbant, Atilla, *Üniter Devlet Bölgeselleşmeden Küreselleşmeye*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, 2012.
- Onar, Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları II*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1960.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 6. Baskı, 2017.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 4, s. 953-960.

- Ökmen, Mustafa, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Merkezîyetçilik-Adem-i Merkezîyetçilik Pratiği Üzerine Notlar”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 9-10, 2012, s. 1-25.
- Öztürk, Namık Kemal, “Federalizm ve Türkiye”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 25, Aralık 1992, s. 65-76.
- Reyhan, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2008.
- Reyhan, Cenk, *Osmanlıda İki Tarzı İdare*, Ankara, İmge Kitabevi, 2007.
- Reyhan, Cenk, “Prens Sabahaddin”, in Mehmet Ö. Alkan (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce I*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 146-151.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, 2016.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler I*, İstanbul, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984.
- Uygun, Oktay, *Federal Devlet*, İstanbul, On İki Levha Yayıncılık, 3. Baskı, 2007.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, Ülken Yayınları, 1998.
- Ünal Açıkgöz, Merve, “1876 Tarihli Kanun-i Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi”, *Yasama Dergisi*, Sayı 43, 2021, s. 61-86.
- Yayla, Yıldızhan, “Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet Kavramı”, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, Cilt 4, s. 948-952.
- Yayla, Yıldızhan, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaiif*, İstanbul, Güryay Matbaası, 2. Baskı, 1984.
- Yıldırım, Ramazan, “Kanun-i Esasi'ye Göre Tevsii Mezuniyet İlkesi”, *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sayı 6, 1993, s. 231-248.
- Yılmaz, Harun, “Yerinden Yönetim İlkesinin Kuvvetler Ayrılığına Dayanan Hükümet Sistemleri Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 26, Nisan 2016, s. 511-545.
- Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.